

Rudi Wielers, Jolanda Tuinstra en Rie Bosman

1. Inleiding

In het voorjaar van 1992 is door de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een wetsvoorstel ingediend ter herziening van de ABW, waarbij voor bijstandsontvangers met kinderen jonger dan 12 jaar een sollicitatieplicht gaat gelden. Dit voorstel komt erop neer dat ook bijstandsmoeders in hun eigen levensonderhoud (en dat van hun kinderen) moeten voorzien. De zorg voor de kinderen moet worden opgelost door uitbreiding van de kinderopvangvoorzieningen.

De discussie over de dubbele belasting van vrouwen met beroepsarbeid- en zorgverplichtingen, zoals die onder aanvoering van de juriste Pessers al enige tijd in de media wordt gevoerd, spitte zich vervolgens toe op de vraag wat het wetsvoorstel van Ter Veld betekent voor bijstandsmoeders (Drayer 1991; Pessers 1992; zie ook Zwinkels 1990).

Het standpunt van Pessers is dat de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen niet gepaard is gegaan met de noodzakelijke herverdeling van zorgtaken tussen mannen en vrouwen; er is integendeel sprake van een verminderde maatschappelijke waardering van zorgarbeid. Voor alleenstaande werkende moeders is deze problematiek des te groter: niet alleen ontberen zij de aanwezigheid van een partner die, desnoods van achter de krant, een zekere verlichting in de zorgtaken te weeg kan brengen, maar ook is hun inkomen in de meeste gevallen niet toereikend om tijdsbesparende voorzieningen of diensten te kunnen kopen. Pessers concludeert ten aanzien van de voornemens van Ter Veld dan ook:

'Wanneer dit wetsvoorstel onverkort wordt aangenomen, wordt aan bijstandsvrouwen een arbeidsplicht opgelegd zonder enige bekommernis over de vraag of deze plicht effect zal sorteren, zonder enige bekommernis over het recht van vrouwen hun kinderen zelf op te voeden en zonder bekommernis over de condities waaronder de loonarbeid wordt verricht' (Pessers 1992: 98).

Hoewel duidelijk is dat de combinatie van arbeids- en zorgverplichtingen voor alleenstaande moeders een zware opgave vormt, is niet zonder belang of de bijstandsvrouwen belangstelling hebben voor de arbeidsmarkt, en zo ja, welke belemmeringen ze voor intrede in de arbeidsmarkt ondervinden. We onderzoeken in

dit artikel, op basis van het bestand bijstandsvrouwen van de gemeente Slochteren, in hoeverre zorgplicht en arbeidsmarktpositie de intrede beperken.

We geven eerst een korte theoretische uitwerking van het probleem. Vervolgens geven we een beschrijving van de door ons onderzochte groep vrouwen. Uiteindelijk schatten we een multi-variaat model om de afstand van de vrouwen tot de arbeidsmarkt te verklaren.

2. De handelingsalternatieven van bijstandsvrouwen

Voor een uitwerking van het probleem veronderstellen we dat de vrouwen graag een hoog inkomen willen hebben, voldoende zorg en tijd aan hun kinderen willen besteden en onafhankelijk willen zijn van een uitkeringsinstantie. Dit laatste doel verschijnt zelden in de theoretische literatuur over sociale zekerheid, maar is des te prominenter aanwezig in het empirisch onderzoek naar bijstandsvrouwen. Be-doeld wordt de als zeer onaangenaam ervaren stigmatisering en mogelijke controle, die de vrouwen kan belemmeren in het aangaan van relaties (b.v. Verrips en Van der Zwan 1986; Bussemaker 1991). Omdat de vrouwen moeilijk alle drie doelstellingen tegelijkertijd kunnen bereiken, moeten ze hun schaarse tijd optimaal verdelen.

Naast deze drie doelstellingen onderscheiden we drie 'opties'. De eerste optie is dat de vrouwen zich aanpassen aan of leven met de ABW-uitkering. Niet iedereen hoeft dit te doen: de vrouwen kunnen proberen uit de ABW te komen. Optie twee is proberen uit de ABW te komen door een nieuwe kostwinnende partner te zoeken. De derde optie is het zoeken van een baan. Vanuit de doelstellingen van een hoog inkomen, tijd voor kinderen en onafhankelijkheid van de uitkeringsinstantie heeft ieder van deze opties voor- en nadelen.

Een voordeel van het ontvangen van een ABW-uitkering is dat de uitkering een gegarandeerd inkomen betekent, zonder verplichtingen op de arbeidsmarkt. Het is een vorm van 'vrijwillige werkloosheid', met alle tijd om de aandacht op zorgtaken en eventueel vrijwilligerswerk te kunnen richten. Deze optie heeft voor de vrouwen echter evidente nadelen. Het inkomen is laag en ze zijn afhankelijk van een uitkeringsverstrekker, die hen controleert en belemmert in het aangaan van relaties.

De tweede optie, die van het vinden van een nieuwe kostwinnende partner, ligt om verschillende redenen niet voor de hand. Waarschijnlijk zijn de vrouwen na een mislukt huwelijk enigszins terughoudend in het aangaan van een nieuwe persoonlijke afhankelijkheidsrelatie. Bovendien hebben zij een ongunstige positie op de huwelijksmarkt, door een reeds 'mislukte relatie' en door de verplichting tot onderhoud van de kinderen voor de nieuwe partner. Ook is voor het aangaan van nieuwe relaties tijd nodig, tijd die moet worden overbrugd met een uitkering. En dat betekent dat rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid van contro-

le op 'samenwonen' door bijstandsambtenaren en sociaal rechercheurs. Wanneer de vrouw en haar nieuwe partner besluiten samen te gaan leven, zal het gezamenlijk inkomen fors dalen. De situatie van bijstandsvrouwen verschilt in dat opzicht ingrijpend van werkende vrouwen, voor wie de beslissing samen te gaan leven minder grote directe inkomensconsequenties heeft.

De derde optie is die van financiële zelfstandigheid en onafhankelijkheid, dus de optie van de arbeidsmarkt. Deze sluit enerzijds aan bij het 'onbehagen van de vrouw' en de behoefte aan individualisering. Het is de behoefte zelfstandig te kunnen zijn en mogelijk ook het eigen inkomen te kunnen vergroten. Deze optie heeft echter ook nadelen. Voor alle vrouwen zal gelden dat ze door te werken minder tijd kunnen besteden aan de opvoeding van de kinderen. Daarnaast zijn de mogelijkheden op de arbeidsmarkt beperkt al naar gelang de eigen arbeidsmarktpositie. Voor vrouwen met een goede arbeidsmarktpositie is het vinden van een aantrekkelijke baan met een relatief hoog inkomen waarschijnlijk gemakkelijker dan voor vrouwen met een slechte arbeidsmarktpositie. Wat betreft de factoren die de arbeidsmarktpositie bepalen, zijn we redelijk goed geïnformeerd: opleidingsniveau, opleidingsrichting, leeftijd, gezondheid, etniciteit en geslacht spelen daar alle een rol in (zie b.v. Donker van Heel 1989). Naast het vinden van een baan is mogelijk ook het te verwerven inkomen een belemmering. Voor zover de vrouwen een lage opleiding hebben en alleen beschikbaar zijn voor deeltijdfuncties zullen de inkomsten uit betaald werk niet of nauwelijks boven die van de uitkering liggen.² Voor zover de vrouwen zich inspannen een plek op de arbeidsmarkt te vinden, zal het resultaat van die inspanning verschillen al naar gelang de arbeidsmarktpositie.

De overwegingen van iedere vrouw afzonderlijk zullen verschillen al naar gelang de omstandigheden waarin ze leven. Bijstandsmoeders, dus bijstandsvrouwen met jonge thuiswonende kinderen, zullen minder belangstelling hebben voor de arbeidsmarkt, omdat ze tijd aan de opvoeding van de kinderen willen besteden. Maar de belangstelling voor de arbeidsmarkt hangt ook af van de arbeidsmarktpositie. Zo is te verwachten dat vrouwen met een hogere opleiding zich eerder oriënteren op de arbeidsmarkt dan vrouwen met een lagere opleiding. Leeftijd en duur van de bijstandsafhankelijkheid zullen na verloop van tijd hun eigen invloed krijgen. Naarmate de vrouwen ouder worden en langer in de bijstand zitten, zullen er minder mogelijkheden zijn (weer) succesvol op de arbeidsmarkt in te treden. Hierdoor kan een voor het beleid verrassende, enigszins ambigue situatie ontstaan. Mogelijk overwegen juist vrouwen met kleine, jonge kinderen, voor wie de ABW dus eigenlijk bedoeld was, (her)intrede, terwijl de oudere vrouwen met grotere kinderen nauwelijks meer interesse zullen hebben. Op deze hypothese komen we in het navolgende nog uitgebreid terug.

3. De steekproef

Bij de uitvoering van het onderzoek hebben we ons om twee redenen niet beperkt tot bijstandsmoeders. De belangrijkste reden is dat we verwachten dat de belangstelling voor arbeidsmarktparticipatie niet alleen van de 'zorgplicht' afhangt. Juist om een uitspraak te kunnen doen over het relatieve belang van de zorgplicht is het noodzakelijk ook vrouwen in de steekproef op te nemen die geen zorgplicht in de zin van de ABW hebben. De tweede reden is dat, in de uitvoeringspraktijk, de toewijzing naar ABW en RWW niet alleen op basis van de criteria van de wet plaatsvindt. Vrouwen met kleine kinderen, die graag willen werken, kunnen een RWW-uitkering krijgen, omdat ze dan ook een beroep kunnen doen op faciliteiten die in-trede op de arbeidsmarkt bevorderen. Het uitsluiten van die vrouwen uit de steekproef zou de resultaten ernstig vertekenen.

Bekend is dat het benaderen van bijstandsccliënten voor onderzoek een moeizame aangelegenheid is. Grote representatieve steekproeven lijden vaak aan een vervelend lage respons.³ In die situatie is, volgens ons, onderzoek onder een kleine groep met kwalitatief goede data relevant. Onze dataverzameling heeft zich beperkt tot de gemeente Slochteren. Hoewel de reikwijdte van het hier gerapporteerde onderzoek beperkt is, denken we toch dat onze resultaten relevant zijn. Een reden is dat we vooral geïnteresseerd zijn in de verbanden, en minder in de precieze verdeling van de kenmerken van de respondenten.⁴

Onze dataverzameling vond plaats in februari 1992. In principe betrof de 'steekproef' de gehele populatie van 65 bijstandsvrouwen, waarvan 48 een ABW en 17 een RWW-uitkering ontvingen. De dataverzameling vond plaats voordat de staatssecretaris haar plannen met betrekking tot de bijstandswet ontvouwde. In samenwerking met de afdeling sociale zaken en werkgelegenheid is een gestructureerde vragenlijst geconstrueerd, die in interviews is afgenomen.

Via brieven en aangekondigde telefoongesprekken zijn afspraken gemaakt over de te houden interviews. Uiteindelijk hebben 50 van de 65 vrouwen meegewerkt aan het onderzoek, ofwel een percentage van 77%. Dit percentage is hoog, zeker in vergelijking met dat in ander onderzoek onder vergelijkbare groepen. De redenen voor non-respons zijn divers en geven daarom geen aanleiding te twijfelen aan de representativiteit van de respons.⁵

4. Achtergrondkenmerken

In deze paragraaf zullen we kort aandacht besteden aan de achtergrondkenmerken van de bijstandsvrouwen in Slochteren. We onderscheiden, in de lijn van de theorie, tussen zorgplicht- en arbeidsmarktvariabelen. Per variabele geven we aan hoe we die zullen gebruiken in het te schatten multivariate model.

Wat betreft de *zorgplicht* heeft 88% van de bijstandsvrouwen in Slochteren

(N=44) één of meerdere kinderen. Bij 36 vrouwen zijn één of meerdere kinderen inwonend. Voor 9 van deze vrouwen is de leeftijd van de jongste tussen 6 en 12 jaar; bij 17 vrouwen 13 jaar of ouder. We kiezen ervoor om deze variabelen afzonderlijk op te nemen om de effecten ervan zo goed mogelijk te kunnen schatten. Wat betreft de leeftijd van het jongste kind nemen we alleen de thuiswonende kinderen. We onderscheiden in eerste instantie tussen kinderen in de leeftijds categorieën 0 t/m 5 jaar (gecodeerd als waarde 3), 6 t/m 12 jaar (waarde 2), en ouder dan 12 jaar (waarde 1).

Als *arbeidsmarktenmerken* onderscheiden we naar leeftijd, opleiding, duur van de bijstandsafhankelijkheid en gezondheid.

De vrouwen verschillen sterk in leeftijd: de jongste respondent is 21 jaar, de oudste 60 jaar. De verdeling over de leeftijden is gelijkmatig, en de gemiddelde leeftijd is 40,5 jaar. Leeftijd zal worden ingevoerd als gemeten leeftijd op het moment van onderzoek.

Naar uitkeringsduur zijn er grote verschillen. De duur varieert van enkele maanden tot 22 jaar. Het gemiddelde is 4,5 jaar, de mediaan 3 jaar. Zeer duidelijk is dat de oudere ABW-vrouwen langer van een uitkering afhankelijk zijn. In verband met de scheve verdeling wordt de duur van de bijstandsafhankelijkheid ingevoerd als het natuurlijke logaritme van het aantal maanden bijstandsafhankelijkheid.

Wat betreft opleiding en arbeidsverleden is de groep aanzienlijk meer homogeen. Het bereikte opleidingsniveau is laag. 22% van de respondenten is niet verder dan het lager onderwijs gekomen, 60% heeft een LBO- of MAVO-diploma (meestal Huishoudschool of LHNO), 14% heeft een diploma van het MBO of voortgezet algemeen onderwijs en 4% heeft een diploma van het Hoger Beroeps Onderwijs. Opleidingsniveau zal worden ingevoerd in deze indeling, gebaseerd op de Standaard Onderwijs Indeling van het CBS.

Zoals bekend (Van Eijk 1979; Kooij 1988) lijden veel bijstandsvrouwen onder een slechte gezondheid. In onze steekproef geeft liefst 70% van de vrouwen aan de afgelopen drie maanden ziek te zijn geweest, 45% heeft de afgelopen drie maanden de huisarts bezocht en 72% stelt dat het hun het afgelopen jaar wel eens te veel werd. In het analysemodel gebruiken we gezondheid als een dichotome variabele voor de vraag of men de eigen gezondheid als minder dan matig inschatte. Dit betrof 9 vrouwen.

Samenvattend hebben we hier, zoals ook uit ander onderzoek blijkt (Van der Elst en Aldershoff 1990; Schaad 1991), te maken met een groep met een homogeen lage opleiding en vaak een slechte gezondheid, en met grote verschillen in leeftijd en feitelijke inhoud van de zorgplicht. Vooral door het lage opleidingsniveau kan de arbeidsmarktpositie van deze vrouwen zwak worden genoemd.

Van belang is ten slotte dat de optie van een nieuwe kostwinnende partner voor deze vrouwen niet reëel is. Géén van de vrouwen dacht op korte termijn via een relatie met een man uit de sociale zekerheidsvoorzieningen te kunnen komen. Dit

betekent dat de meest voor de hand liggende opties die van het aanpassen aan het leven met een uitkering of die van de arbeidsmarkt zijn.

5. Afstand en gedrag

Gegeven het feit dat de optie van een nieuwe kostwinnende partner niet reëel is, zijn we in het navolgende vooral geïnteresseerd in de keuze tussen aanpassing aan de ABW of het zoeken naar werk. Deze onderliggende dimensie zullen we 'afstand tot de arbeidsmarkt' noemen. Als afhankelijke variabele voor de afstand tot de arbeidsmarkt gebruiken we het antwoord op de vraag op welke termijn de vrouwen beschikbaar denken te zijn op de arbeidsmarkt. De antwoordmogelijkheden op die vraag varieerden van 'ik heb al een baan' of 'ben onmiddellijk beschikbaar' (waarde 1) tot 'voor mij hoeft het niet meer' (waarde 4). Van de 50 vrouwen in de steekproef waren 16 onmiddellijk beschikbaar, 6 binnen een termijn van een jaar en 16 over enkele jaren. Voor 12 vrouwen hoefde intrede niet meer.⁶

Op het eerste gezicht lijkt er misschien reden om te twijfelen aan de validiteit en de betrouwbaarheid van de antwoorden op de vraag op welke termijn men zich beschikbaar acht voor de arbeidsmarkt. Een belangrijke kwestie is of er een samenhang bestaat tussen de afstand en het feitelijk arbeidsmarktgedrag. In het databestand vinden we duidelijke aanwijzingen voor een dergelijke samenhang.

In de eerste plaats is in de variabele afstand tot de arbeidsmarkt al een gedeeltelijke gedragscomponent aanwezig. De hoogste categorie bestaat uit maar liefst 13 vrouwen die reeds werk verrichten. Om dat te kunnen doen brengen ze vaak aanzienlijke offers. Zeven van de werkende vrouwen zijn oproepkrachten, die dus zeer onregelmatig werk verrichten. Behalve een inkomen onder bijstandsniveau levert hun dat ook problemen op bij het maandelijks inleveren van inkomstenbriefjes voor het verkrijgen van een uitkering. We zien hierin een duidelijke aanwijzing dat veel vrouwen het niet prettig vinden van een uitkering afhankelijk te zijn.

Een tweede samenhang met gedrag vinden we in de samenhang tussen de afstand en het feitelijk zoekgedrag. Het zijn vooral de vrouwen voor wie de afstand tot de arbeidsmarkt kort is, die op zoek zijn naar werk. 9 vrouwen (18%) zijn actief op zoek naar werk. Het betreft hier vrouwen die zich, op een na, direct beschikbaar achten voor de arbeidsmarkt. Van deze vrouwen hebben er 5 al een baan als oproepkracht of een baan met slechts een beperkt aantal uren.

Ten slotte vinden we een samenhang met het volgen van een opleiding. Zoals eerder aangegeven is het opleidingsniveau van de vrouwen laag. 44% van de ondervraagde vrouwen geeft aan dat de eigen opleiding niet of onvoldoende aansluit bij de eisen van de arbeidsmarkt. Van alle respondenten heeft precies de helft geen belangstelling voor het volgen van een cursus of voor een werkervaringsplaats. Opvallend is dat 12 vrouwen reeds een cursus volgen, met als belangrijkste motief

het verkrijgen van een betaalde arbeidsplaats. Deze belangstelling is duidelijk gerelateerd aan de afstand tot de arbeidsmarkt. Een derde deel van de vrouwen, die voor zichzelf nu of in de toekomst intrede kansen zien, volgt een cursus. De vrouwen voor wie het niet meer hoeft, volgen geen cursus en zijn ook niet geïnteresseerd in het volgen van een cursus.

Wat betreft het feitelijk arbeidsmarktgedrag, dus het werken, het zoeken naar een baan en het volgen van cursussen, vinden we samenhangen met de afstand tot de arbeidsmarkt. Opvallend is dat de groep vrouwen zich kenmerkt door een aanzienlijke arbeidsmarktactiviteit. Van de 50 vrouwen verrichten er 13 betaald werk en volgen 12 een cursus. Hieruit mag worden geconcludeerd dat de belangstelling voor de arbeidsmarkt groot is.

We tekenen aan dat percentages werkende en een opleiding volgende vrouwen sterk overeenkomen met die in een vergelijkbaar onderzoek in Zwolle (Schaad 1991). Onze conclusie is dat de afstand tot de arbeidsmarkt, zoals door ons geoperationaliseerd, een geschikte afhankelijke variabele is. In de volgende paragraaf geven we een kort overzicht van onze belangrijkste resultaten en plaatsen we deze in een breder perspectief.

6. De afstand tot de arbeidsmarkt

We kunnen nu de regressievergelijking voor onze gehele populatie schatten. De resultaten zijn vermeld in tabel 1.

Tabel 1: Regressievergelijking. Afhankelijke variabele: afstand tot de arbeidsmarkt

	B	beta	t	sign. t
<i>zorgplicht</i>				
aantal kinderen thuis	-.01	-.01	-.04	.97
leeftijd jongste kind	.36	.24	1.48	.14
<i>arbeidsmarkt</i>				
leeftijd	.04	.42	2.54	.01*
gezondheid	-.85	-.28	-2.03	.05*
opleidingsniveau	-.27	-.18	-1.42	.16
duur inschrijving (ln)	.10	.09	.68	.50
N=50; $r^2=.41$; $\text{adj.}r^2=.33$; $F=4.98$; $\text{sign. } F=.001$				

De verklaarde variantie is relatief hoog en de tekens van de effecten zijn alle in de verwachte richting. Bij de relatief kleine aantallen zijn twee effecten significant: leeftijd en gezondheid. Het blijkt dat de zorgplichtvariabelen maar een zeer gering deel van de variantie verklaren. Het aantal kinderen thuis laat geen significant ef-

fect zien. Het effect van de leeftijd van het jongste kind is sterker, maar beslist niet significant. Het effect van opleidingsniveau is in dezelfde orde van grootte als dat van de leeftijd van het jongste kind. De duur van de inschrijving heeft geen significant effect. We concluderen dat vooral arbeidsmarktkenmerken van grote invloed zijn op de afstand tot de arbeidsmarkt, en dan met name leeftijd en gezondheid.

Om te toetsen in hoeverre de resultaten afhankelijk zijn van de operationaliseren en de specifieke samenstelling van de steekproef is een aantal aanvullende analyses uitgevoerd. In de eerste plaats is gevarieerd in de operationalisering van de zorgplichtvariabelen, juist omdat deze zo weinig effect lijken te hebben op de resultaten. Wat betreft de resultaten zijn verschillende andere operationaliseren geprobeerd, om eventuele kritische grenzen te vinden. Daarbij is gevarieerd met de leeftijdsgrenzen van de kinderen (3/4 jaar, 5/6 jaar en 12/13 jaar). De resultaten zijn, in termen van de grootte van de beta en de verklaarde variantie, over het algemeen echter iets slechter. Wel zou de variabele versimpeld kunnen worden tot een dummy, met als kritische grens 5/6 jaar. Maar zoals vermeld: het effect is nooit significant. Wat betreft de tweede zorgplichtvariabele, het aantal kinderen thuis, is als alternatieve operationalisering onderzocht of het effect niet veel sterker is wanneer we alleen kijken of er kinderen thuis wonen, onafhankelijk van het eventuele aantal. De nieuwe dummy-variabele is echter ook beslist niet significant.

Ten slotte is onderzocht in hoeverre de resultaten afhangen van de samenstelling van de steekproef (zie tabel 2). Mogelijk is er door uitbijters of door specifieke kenmerken van de vrouwen in de steekproef een vertekening van de resultaten. Om dat te toetsen zijn naast de gehele populatie (verg. 1) enkele relevante deelpopulaties onderzocht: alleen ABW-vrouwen (verg. 2), alleen vrouwen met kinderen (verg. 3) en alleen vrouwen met kinderen thuis.

In zijn algemeenheid blijkt de mate waarin het model op de data past nogal te verschillen. De verklaarde variantie is relatief laag voor alleen de ABW-vrouwen en zeer hoog voor alleen de vrouwen met kinderen thuis. Dit is in zoverre verrassend dat juist te verwachten zou zijn dat er een grote overlap zou zijn tussen ABW-vrouwen en vrouwen met kinderen thuis. Het resultaat lijkt erop te duiden dat de ABW primair een administratieve categorie is, waarin vrouwen met een relatief grote afstand tot de arbeidsmarkt terechtkomen, zonder dat nog erg veel naar de oorzaken daarvan wordt gekeken. Deze interpretatie wordt bevestigd wanneer we kijken naar verschillen in de gemiddelde afstand tussen de groepen. Het blijkt dat de gemiddelde afstand van de ABW-vrouwen groter is dan die voor vrouwen met kinderen thuis (resp. 2.82 en 2.52). Dit betekent dat de uitkeringsverstrekker bij de toewijzing niet alleen uitgaat van de normen van de wet, maar ook van de ingeschatte arbeidsmarktpositie en wensen van de uitkeringsontvanger. Vrouwen met een slechte arbeidsmarktpositie komen eerder in de ABW terecht en vrouwen met kleine kinderen kunnen in de RWW terechtkomen.

In de tweede plaats veranderen de effecten van een aantal variabelen. Voor de

Tabel 2: Regressievergelijking voor gehele steekproef (1); ABW-vrouwen (2); vrouwen met kinderen (3); vrouwen met kinderen thuis (4). Afhankelijke variabele: afstand tot de arbeidsmarkt

	(1) beta	(2) beta	(3) beta	(4) beta
<i>zorgplicht</i>				
aantal kinderen thuis	-.01	-.04	.01	-.02
leeftijd jongste kind	.24	.21	.3	.52*
<i>arbeidsmarkt</i>				
leeftijd	.42*	.43	.44*	.57*
gezondheid	-.28*	-.25	-.29	-.39*
opleidingsniveau	-.18	-.19	-.25	-.26
duur inschrijving (ln)	.09	.04	.15	.17
N	50	40	44	36
r ²	.41	.32	.38	.49
adj.r ²	.33	.20	.28	.38
F	4.98	2.56	3.79	4.56
sign. F	.001	.04	.004	.002

vrouwen met kinderen thuis worden de effecten van de variabelen over het algemeen sterker. Dat geldt in het bijzonder voor de leeftijd van het jongste kind. Als we alleen zouden hebben gekeken naar ABW-vrouwen, hadden we het effect, dat een kind in de leeftijd van 0-4 jaar de afstand tot de arbeidsmarkt vergroot, niet gevonden.⁷ We vinden het alleen voor de groep van vrouwen met kinderen thuis. Het gevonden effect is goed interpreteerbaar. Het betekent dat het verzorgen van een klein kind tijdelijk de afstand tot de arbeidsmarkt vergroot, maar op zich niet de enige factor voor arbeidsmarkt(her)intrede is. Leeftijd en gezondheid spelen daarnaast een belangrijke rol.

7. Conclusies en discussie

In onze steekproef is de afstand tot de arbeidsmarkt vooral afhankelijk van de positie op de arbeidsmarkt en veel minder dan de zorgplicht, waarop de wet altijd was gebaseerd. Het aantal kinderen thuis is niet van invloed op de belangstelling voor de arbeidsmarkt. Indien echter een kind jonger dan 6 jaar bij de moeder woont, is de afstand tot de arbeidsmarkt groter. Dit laatste effect is in de statistische analyses duidelijk constateerbaar als we alleen kijken naar de moeders die kleine kinderen thuis hebben.

Daarnaast zijn echter typische arbeidsmarktkenmerken van de vrouwen belangrijk. Dit betreft kenmerken als leeftijd, gezondheid en, in mindere mate, oplei-

dingsniveau. De effecten van leeftijd en gezondheid zijn voortdurend sterker dan die van de zorgplicht. Het effect van opleidingsniveau is wat zwakker, waarschijnlijk omdat het hier een qua opleidingsniveau relatief homogene groep vrouwen betreft.⁸ Van sommige van deze kenmerken is eerder vastgesteld dat ze samenhangen met de blijfkans en blijfduur in de ABW (Van der Aalst en Peters 1991). De kenmerken komen overeen met die van groepen met een slechte arbeidsmarktpositie en gelden dus niet alleen voor bijstandsvrouwen, maar voor alle langdurig werklozen.

Op basis van deze resultaten en de feitelijke deelname aan het arbeidsproces plaatsen we een vraagteken bij de opvatting dat het invoeren van een arbeidsmarktverplichting een vorm van overheidsingrijpen is die de vrijheid van de vrouwen ernstig aantast. Het blijkt minder de zorgplicht te zijn als wel de arbeidsmarktpositie die de afstand tot de arbeidsmarkt bepaalt. De vrouwen met een relatief goede arbeidsmarktpositie werken reeds voor een groot deel; degenen die zich niet beschikbaar stellen hebben een slechte arbeidsmarktpositie. Voor het beleid is veel meer dan het verplicht stellen van arbeidsmarktparticipatie van belang dat de vrouwen worden ondersteund bij het zoeken en vinden van werk.

Onze interpretatie wordt ondersteund als we de tijdsfactor in de beschouwing betrekken. De door ons gevonden effecten kunnen worden beschreven in termen van de levensloop van de betrokken vrouwen. Wanneer ze een klein kind thuis hebben, hebben ze weinig behoefte te participeren op de arbeidsmarkt. Die behoefte wordt groter naarmate het kind ouder wordt, vooral als het kind de leeftijds-grens van 6 jaar passeert. Het andere, hieraan tegengestelde, effect is dat van de leeftijd. Naarmate de vrouwen ouder zijn, neemt de afstand tot de arbeidsmarkt toe. Het effect van leeftijd is voortdurend zeer sterk aanwezig in onze steekproef. En hoewel het effect van blijfduur in de bijstand nooit echt sterk is, lijkt het toch het effect van leeftijd te versterken.

De ABW heeft daarmee een zekere *fuikwerking*. In eerste instantie is het, als de kinderen klein zijn, prettig om tijdelijk in de ABW te kunnen toeven. Ondertussen tikt de klok echt verder en wordt het steeds moeilijker om weer uit de ABW te kunnen komen. Omdat vrouwen bovendien weinig opleiding hebben moeten ze zich scholen. Een aantal vrouwen kan waarschijnlijk de sprong naar de arbeidsmarkt maken en treedt, op de leeftijd waarop mannen hun hoogste posities en inkomens bereiken, opnieuw in. Andere vrouwen missen de hulpbronnen of hebben de pech van een ruime arbeidsmarkt.

De gevolgen van deze fuikwerking tekenen zich vooral af bij de oudere vrouwen in onze steekproef.⁹ Zo vinden we dat de moeders met kleine kinderen vaak wel een netwerk hebben, waarop ze terug kunnen vallen om problemen te bespreken, hulp te vragen of gezamenlijk activiteiten te ondernemen. Tendenties tot sociaal isolement lijken vooral bij oudere bijstandsvrouwen te bestaan. De vrouwen die bij voorbeeld om welke reden dan ook niet over hun persoonlijke of financiële

problemen willen praten, zijn significant ouder dan de vrouwen die daar wel over praten ($t=3.90$; $d.f.=48$; $p=.000$). Zij hebben geen kinderen meer thuis, maar zijn, door hun slechte arbeidsmarktpositie, wel veroordeeld tot de bijstand.

We wijzen op de problemen van deze oudere vrouwen, omdat deze in de literatuur weinig aandacht krijgen. Er is veel geschreven over bijstandsmoeders, dus vrouwen met kinderen thuis, maar er is veel minder aandacht besteed aan de oudere bijstandsvrouwen. Onze interpretatie dat juist de bijstandsmoeders nog geïnteresseerd zijn in de arbeidsmarkt en sociaal actief zijn, wordt ondersteund door indicaties uit ander onderzoek. Zo vonden Van Ophem en De Hoog (1991) bij voorbeeld dat de éénoudergezinnen een relatief hoog niveau van huishoudelijke produktie hebben en hun informele netwerken goed weten te gebruiken. De oudere alleenstaanden vullen hun inkomen nauwelijks aan door huishoudelijke produktie, hebben slechts een klein sociaal netwerk, en maken van dat netwerk maar weinig gebruik. In de terminologie van Van Ophem en De Hoog zijn deze oudere alleenstaanden 'speelballen'.

Het is juist om te voorkomen dat de bijstandsmoeders zulke 'speelballen' worden, dat ze moeten worden gestimuleerd tot (her)intrede in de arbeidsmarkt. We zijn het ermee eens dat een sollicitatieplicht een onvoldoende oplossing biedt voor deze problematiek, dat de arbeidsmarktpositie van vrouwen in de bijstand slecht is en dat de condities voor het combineren van betaalde arbeid en zorg in Nederland 'beroerd' zijn (zie Pessers 1992). Uitbreiding van de kinderopvangvoorzieningen is daarbij slechts één van de maatregelen die de combinatie van zorgtaken en betaalde arbeid beter mogelijk maken. Maar de prijs die een groot aantal bijstandsmoeders nu lijkt te betalen voor het verrichten van zorg is definitieve uitschakeling van de arbeidsmarkt en sociaal isolement. De behoefte van de bijstandsvrouwen tot (her)intrede op de arbeidsmarkt is echter wel degelijk aanwezig en de overheid moet en kan hen stimuleren dat ook werkelijk te doen.

Noten

1. Over de resultaten van dit onderzoek is eerder en meer uitgebreid gerapporteerd in Tuinstra en Wielers (1992). Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht en met steun van de gemeente Slochteren. We bedanken Arie Glebbeek voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

2. Op deze belemmering wordt vooral gewezen in economische theorieën van de arbeidsmarkt.

3. Van Ophem en De Hoog (1991) vermelden een respons van 603 interviews in een gestratificeerde steekproef van 3702 autochtone cliënten van de sociale dienst. Van der Elst en Aldershoff (1990) rapporteren een respons van 49% bij een schriftelijke enquête onder 1024 bijstandsvrouwen en een respons van 64% bij een telefonische enquête onder 1414 vrouwen. Schaad (1991) rapporteert een respons van 49% bij een enquête onder 1287 bijstandsvrouwen in Zwolle.

4. Bovendien hebben we op een aantal verbanden en verdelingen gecontroleerd door een

vergelijking met de in de vorige noot genoemde onderzoekingen. Hoewel de mogelijkheden van vergelijking beperkt zijn, was er geen aanleiding te veronderstellen dat de kenmerken van de vrouwen in Slochteren substantieel verschillen van die in andere plaatsen.

5. Een bijzonder probleem in onderzoek onder bijstandsccliënten is dat velen geen telefoon of een geheim telefoonnummer hebben (Engbersen 1990). In onze steekproef bleken de mensen zonder telefoon of met een geheim telefoonnummer zeer goed vertegenwoordigd te zijn ten opzichte van mensen met een openbaar telefoonnummer: 90% tegen 71%. Dit verschil is echter niet significant.

6. In tegenstelling tot Van der Elst en Aldershoff (1990) is het ons wel gelukt op basis van deze afhankelijke variabele een multivariaat analysemodel te schatten. De reden daarvoor lijkt te zijn dat we de afhankelijke variabele als een ordinale, en niet als een multinominale variabele behandelen. Door de afstand tot de arbeidsmarkt als een ordinale variabele te behandelen kan hierop een regressievergelijking worden geschat.

7. Ook dit is een gevolg van de toewijzing tot ABW en RWW op grond van de arbeidsmarktpositie, en niet op grond van de criteria van de wetten.

8. De homogeniteit naar opleidingsniveau kan zijn veroorzaakt door de samenstelling van de bevolking in de gemeente, en door een effect van selectie, doordat vrouwen met een hogere opleiding gemakkelijker werk vinden. We denken, mede op grond van onze onderzoeksresultaten, dat hier sprake is van een combinatie van deze effecten.

9. Hoewel de combinatie van een hogere leeftijd met een zwakke gezondheid vaak voorkomt, is de zwakke gezondheid van veel bijstandsvrouwen toch een ander probleem. Het heeft weinig zin deze vrouwen een sollicitatieplicht op te leggen, niet alleen omdat ze niet meer kunnen en ook niet meer willen werken, maar ook omdat werkgevers weinig aan deze werknemers gelegen zal zijn. Gegeven de uitkomsten van ons onderzoek en reeds eerder bekende resultaten (Van Eijk 1979; Kooij 1988; Van Elst en Aldershoff 1990: 152; Schaad 1991: 19) lijkt duidelijk dat het bestand ABW-vrouwen ernstig is vervuild door deze verborgen arbeidsongeschiktheid.

Literatuurlijst

- Aalst, M. van der, M. Peters (1991), *De harde kern in de bijstand*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag.
- Bussemaker, J. (1991), De bijstandswet: van kroonstuk tot kind van de rekening. Sekseverhoudingen, leefvormenpolitiek en de ABW. In: C. Bouw e.a. (red.), *Macht en onbehegen. Veranderingen in de verhoudingen tussen mannen en vrouwen* (p. 195-207). SUA, Amsterdam.
- Donker van Heel, P.A. (1989), *Nooit meer aan het werk? Een onderzoek naar factoren die herintreding van langdurig werklozen bevorderen*. OSA, Leiden.
- Drayer, E. (1991), Afscheid van het gezinsdenken? Nieuwerwetse moeders. *Vrij Nederland*, 9 februari.
- Elst, C.A. van, en D.E. Aldershoff (1990), *Arbeidsoriëntatie en arbeidsperspectieven van alleenstaande ABW/RWW-vrouwen met kinderen*. Research voor Beleid, Leiden.
- Engbersen, G. (1990), *Publieke bijstandsgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen.
- Eijk, J.Th.M. van (1979), *Levensgebeurtenissen en ziekte*. KUN, Nijmegen.
- Kooij, L.R. (1988), *Eenoudergezinnen in de huisartspraktijk*. Meditekst, Lelystad.
- Ophem, J.A.C. van, C. de Hoog (1991), Beleidsminima en overlevingsstrategieën, de betekenis van de huishoudensvorm voor het rondkomen met een laag inkomen. In: J.R.M.

- Gerris (red.), *Gezinsontwikkeling* (p. 197-224). Swets en Zeitlinger, Amsterdam/Lisse.
- Pessers, D. (1992), In een ideologisch mijnenveld. *Opzij* 20 (6), p. 98-99.
- Schaad, J.C.C. (1991), *Perspektieven. Onderzoek naar de positie van vrouwen in de bijstand in de gemeente Zwolle*. Research voor Beleid, Leiden.
- Tuinstra, J., R. Wielers (1992), *Bijstandsvrouwen in Slochteren*. CAB/Vakgroep Sociologie RUG, Groningen.
- Verrips, C., A. van der Zwan (1986), *Bijstand of vriend? Controles op economische eenheid bij bijstandsvrouwen en de invloed daarvan op haar leven*. Trezoor, Utrecht.
- Zwinkels, M. (1990), Zorgen als ballast. *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 11, p. 247-259.